

УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКІ ВЗАЄМИНИ ЧАСІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ ПОШУКУ МІЖНАРОДНИХ ГАРАНТІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Муханов Валентин Миколайович,
*кандидат історичних наук,
в.о. доцента кафедри філології та гуманітарних наук
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»
muhan2004@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6508-7619*

Мета статті – наукове дослідження молдавського напрямку зовнішньої політики Богдана Хмельницького в контексті формування української козацької державності у середині XVII ст. Автор аналізує плани гетьмана щодо легітимізації власної влади, спроби налагодження династичних зв'язків та військово-політичних союзів з Молдавським князівством як одного з ключових чинників реалізації державотворчої стратегії. **Методологічною основою статті** є принципи об'єктивності, історизму, всебічності, наступності, а також компаративний аналіз дипломатичних документів; історіографічний підхід, що у комплексі дозволило комплексно дослідити проблему. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід із залученням даних політичної історії, історії міжнародних відносин та соціальної історії. **Результати та висновки.** Встановлено, що молдавський проект Хмельницького був спробою інтегрувати Гетьманщину у систему міжнародних відносин Східної Європи шляхом династичного шлюбу його сина Тимофія з Розандою Лупу. Це мало на меті підняти статус гетьманської династії до рівня європейських монархічних домів та забезпечити стабільний тил у боротьбі проти Речі Посполитої. Незважаючи на короткочасні успіхи, зокрема перемогу під Батогом та укладення україно-молдавського союзу, внутрішня опозиція в Молдавії та зовнішній тиск з боку Османської імперії, Трансільванії та Польщі призвели до краху планів. Поразка під Сучавою 1653 р. і загибель Тимофія Хмельницького стали ключовим моментом, що змусив гетьмана відмовитися від молдавського вектора та переорієнтувати зовнішню політику на союз з Московією та Портою. Молдавський проект був важливою складовою політичної стратегії Хмельницького, спрямованої на створення української незалежної держави. Його провал продемонстрував залежність гетьманської дипломатії від міжнародних обставин і внутрішніх суперечностей у сусідніх країнах. Досвід цих взаємин дозволяє зрозуміти складність процесів формування української державності у XVII ст. та окреслити перспективи подальших досліджень, зокрема в контексті українсько-османських та українсько-трансільванських відносин.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, Молдавське князівство, міжнародні відносини, династичний шлюб, Батозька битва, українська державність, дипломатія XVII ст.

UKRAINIAN-MOLDOVAN RELATIONS DURING THE TIME OF BOHDAN KHMELNYTSKY IN THE CONTEXT OF THE SEARCH FOR INTERNATIONAL GUARANTEES OF UKRAINIAN INDEPENDENCE

Mukhanov Valentin Mykolaiovych,
*Candidate of Historical Sciences,
Acting Associate Professor at the Department of
Philology and Humanities
Public Higher Educational Establishment
“Vinnytsia Academy of Continuing Education”
muhan2004@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6508-7619*

The purpose of the article is to conduct a scientific study of the Moldovan direction of Bohdan Khmelnytsky's foreign policy in the context of the formation of Ukrainian Cossack statehood in the mid-17th century. The author analyses the hetman's plans to legitimise his own power, attempts to establish dynastic ties and military-political alliances with the Principality of Moldova as one of the key factors in the implementation of his state-building strategy. **The methodological basis of the article is** the principles of objectivity, historicism, comprehensiveness, continuity, as well as a comparative analysis of diplomatic documents; a historiographical approach, which together allowed for a comprehensive study of the problem. The work uses an interdisciplinary approach, drawing on data from political history, the history of international relations, and social history. **Results and conclusions.** It has been established that Khmelnytsky's Moldavian project was an attempt to integrate the Hetmanate into the system of international relations in Eastern Europe through the dynastic marriage of his son Tymofiy to Rozanda Lupu. The aim was to raise the status of the Hetman dynasty to that

of European monarchical houses and to ensure a stable rear in the struggle against the Polish-Lithuanian Commonwealth. Despite short-term successes, in particular the victory at Batoh and the conclusion of the Ukrainian-Moldovan alliance, internal opposition in Moldova and external pressure from the Ottoman Empire, Transylvania and Poland led to the collapse of the plans. The defeat at Suceava in 1653 and the death of Tymofiy Khmelnytsky were key moments that forced the hetman to abandon the Moldavian vector and reorient his foreign policy towards an alliance with Muscovy and the Porte. The Moldavian project was an important component of Khmelnytsky's political strategy aimed at creating an independent Ukrainian state. Its failure demonstrated the dependence of hetman diplomacy on international circumstances and internal contradictions in neighbouring countries. The experience of these relations allows us to understand the complexity of the processes of Ukrainian statehood formation in the 17th century and to outline prospects for further research, particularly in the context of Ukrainian-Ottoman and Ukrainian-Transylvanian relations.

Keywords: Bohdan Khmelnytsky, Moldavian Principality, international relations, dynastic marriage, Battle of Batoh, Ukrainian statehood, 17th-century diplomacy.

1. Вступ

Постановка проблеми. Події середини XVII ст. стали одним із ключових етапів в історії українського державотворення. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького не лише спричинила глибокі трансформації соціально-політичних відносин, а й започаткувала процес формування модерної української державності. У цьому контексті особливої уваги заслуговує зовнішньополітична діяльність гетьмана, яка була спрямована на забезпечення міжнародного визнання та гарантій існування Української козацької держави.

Одним із найважливіших напрямів дипломатичної діяльності Богдана Хмельницького став молдавський вектор. Саме через спробу укласти династичний союз із правлячою династією Молдавського князівства гетьман прагнув досягти кількох цілей: піднесення власного статусу до рівня європейських монархів, отримання стабільного тилу в боротьбі проти Речі Посполитої та залучення нових союзників у боротьбу за українську незалежність.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі «молдавського проекту» Хмельницького як важливої складової процесу розбудови української суверенної держави. На відміну від традиційної історіографії, де цей напрям розглядався переважно в контексті військових походів 1650–1653 рр., у статті робиться акцент на політичних і династичних аспектах, а також на спробах гетьмана легітимізувати власну владу у європейському середовищі.

Аналіз основних досліджень. Проблематика українсько-молдавських відносин у добу Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького знайшла відображення в працях як українських, так і зарубіжних істориків. Традиційно вітчизняна історіографія (Грушевський, 1996; Голобуцький, 1994; Дорошенко, 1933) розглядала «молдавський проект» у контексті загальної зовнішньої політики гетьмана, наголошуючи на прагненні знайти союзників у боротьбі з Річчю Посполитою.

У другій половині XX – на початку XXI ст. значний внесок у дослідження проблеми зробили українські науковці (Смолій, 1993; Степанков, 1993; Брехуненко, 2007; Горобець, 2009, 2017; Мицик, 2012; Гуржій, 2016), які акцентували увагу на ролі Батозької битви 1652 р. та династичного

шлюбу Тимофія Хмельницького з Розандою Лупул як спроби легітимізації козацької держави в європейському політичному просторі.

В зарубіжній історіографії дослідники найчастіше підкреслюють регіональний аспект, розглядаючи молдавський напрям як елемент ширших геополітичних процесів у Південно-Східній Європі, де перетиналися інтереси Османської імперії, Трансильванії, Польщі та Московії.

Попри наявність значного наукового доробку, питання про значення «молдавського проекту» для становлення української державності залишається недостатньо комплексно висвітленим, особливо в аспекті його сприйняття як спроби здобути міжнародні гарантії незалежності.

Мета статті – з'ясувати зміст, перебіг та наслідки українсько-молдавських взаємин у період 1650–1653 рр. та визначити їхнє місце у системі зовнішньої політики Богдана Хмельницького.

2. Геополітичні виклики для Гетьманщини у 50-х рр. XVII ст.

Геополітичні плани Богдана Хмельницького на початку 50-х рр. XVII ст. передбачали поступовий перехід від ідеї українсько-козацького автономізму до побудови суверенної національної держави монархічного типу на етнічних українських територіях. Однак, у процесі реалізації самостійницьких намірів гетьман Хмельницький не міг покладатися виключно на власні сили у зв'язку з браком економічних ресурсів та демографічного потенціалу в умовах військового протистояння з потужною Річчю Посполитою. Зважаючи на затяжну виснажливу військову кампанію та погіршення внутрішньополітичної ситуації на українських землях на початку 50-х рр. XVII ст., гетьман ініціює дипломатичні переговори з низкою сусідніх країн з метою укладання воєнно-політичного союзу заради спільної боротьби проти Польщі.

Ще однією проблемою на шляху до народження нової української державності, що потребувала негайного вирішення, була необхідність легітимізації гетьманської влади. Зважаючи на середньовічну політичну традицію та монархічну практику, проголошувати державницький суверенітет та розраховувати на рівноправні стосунки з представниками монархічних та аристократичних домів Європи в складній архітектурі політичних відносин міг лише володар рівний за статусом.

З метою виведення роду Хмельницьких на рівень монархічних родів Європи та забезпечення стабільних кордонів на південному заході Гетьманщини, гетьман Хмельницький на початку 50-х рр. XVII ст. активно розробляє молдавський проект. Зважаючи на приязні стосунки з Портою та Кримським ханством, гетьман розраховує на поступове втягнення сусіднього Молдавського князівства, що перебувало у васальній залежності від Оттоманської Порти, в коло своїх політичних та військових інтересів.

Окрім того, розробляючи молдавський проект, гетьман сподівався на налагодження дипломатичних зв'язків з фактичним володарем Великого князівства Литовського Янушем Радзивілом, який доводився зятем молдавському господарю. Зважаючи на давні політичні, соціально-економічні та культурні україно-литовські контакти, Хмельницький розраховував на можливість відновлення політичної співпраці між Гетьманщиною та Литвою, що в перспективі могло б кардинально змінити розташування сил в україно-польському протистоянні.

Слід відзначити, що ідея династичного та політичного союзу Гетьманщини з Молдавським князівством категорично заперечувалася молдавською феодалною елітою та особисто володарем. Зважаючи на давні феодалні традиції та пропольську орієнтацію Василя Лупу, молдавські латифундисти та бояри різко засудили національно-визвольне козацько-селянське повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Пропольська партія в середовищі молдавського боярства в середині XVII ст. була надзвичайно впливовою та потужною. Представники молдавських феодалних кіл володіли в Польщі маєтками, здобували освіту в польських світських університетах, підтримували тісні династичні зв'язки.

У зв'язку з пропольською орієнтацією Василя Лупу, гетьман Хмельницький у 1648 р. проводить переговори з турецьким двором про видалення господаря та про передачу Молдавського князівства в управління гетьману. Султан Мехмет IV, у свою чергу, надав гетьманові далекосяжні обіцянки, які, однак, не збирався виконувати в найближчій перспективі. Вичерпавши всі дипломатичні важелі впливу, Хмельницький зміг використати політичний конфлікт між Молдавією та Кримським ханством, причини якого недостатньо розкриті в сучасній історіографії. Ймовірніше за все, конфлікт спалахнув через так званий «литовський полон» – військову здобич кримських татар, яку ті вивозили до Криму через територію Молдавського князівства (Смолій, 1993: 87).

3. Українсько-молдавський союз 1650–1652 рр.

У 1650 р. на чолі 70-тисячного козацького війська гетьман разом із 30-тисячним татарським корпусом під проводом Іслама-Гірея вирушив на територію Молдавського князівства. Зважаючи на

відсутність організованої відсічі з боку молдован, гетьманському війську вдалося без особливих перешкод зайняти столицю Василя Лупу – м. Яси. За таких обставин господар поклавився укласти політичний мир з гетьманом Хмельницьким «і бути з ним у вічній дружбі і любові, і проти всякого ворога стояти з ним, гетьманом, заодно й один одному допомагати, а з ляхами йому, волоському господарю, надалі не складатися і дурна ніякого на Військо Запорізьке не мислити. І на тому й на всьому при послах гетьмана Богдана Хмельницького волоський господар присягав...» (Голобуцький, 1994: 460–461).

Політичну угоду було вирішено ратифікувати шляхом укладання шлюбу між сином гетьмана Тимофієм та донькою володаря Розандою. Укладання династичної угоди з молдавським монархом не лише дозволяло вивести рід Хмельницьких на рівень рівноправних гравців європейської політики, але й на деякий час сприяло послабленню позицій Польщі в цьому регіоні. У перспективі Хмельницькі могли розраховувати й на здобуття молдавського княжого столу, однак цей політичний сценарій залежав від позиції Оттоманської Порти, яка володіла виключним правом затверджувати молдавського васала.

Незважаючи на укладання союзу Гетьманщиною, господар Василь Лупу й надалі дотримувався пропольської орієнтації. Без сумніву, угода з гетьманом Хмельницьким була нав'язана силою козацької зброї та суперечила основним інтересам феодалної верхівки та її політичним орієнтирам. Так, уже після поразки козацько-селянського війська від поляків під Берестечком у 1651 р. Василь Лупу намагається розірвати союз з Гетьманщиною та ініціює переговори з польським королем про спільну боротьбу проти українців.

Після поразки під Берестечком та принизливого Білоцерківського договору для Гетьманщини надзвичайно гостро постало питання про вірність політичних союзників та дотримання всіх договірних зобов'язань. У зв'язку з неоднозначною позицією молдавського князівства та фактичним зривом попередніх домовленостей про шлюбну угоду, гетьман Хмельницький знову вирішує силою змусити молдавського господаря порвати з Польщею та повернутися до союзу з Гетьманщиною. Навесні 1652 р. українська армія вирушила до кордонів Молдавського князівства та Речі Посполитої, де й зустрілася з польським військом під проводом Мартіна Калиновського. Вирішальна битва відбулася під горою Батіг біля сучасного села Четвертинівки Тростянецького району на Вінниччині. Перемога українського війська під Батогом вирішила питання й про курс зовнішньої політики Молдавського князівства. Під тиском об'єктивних чинників молдавський господар знову змінює зовнішньополітичну орієнтацію і відновлює

переговори з Богданом Хмельницьким. Останній з притаманною йому прямою і різкістю вимагає від Василя Лупу міцного союзу, погрожуючи в разі відмови військовим походом. Український літописець Григорій Грабянка згадує, що Богдан Хмельницький ставив молдавському господарю ультиматум: або негайний союз і закріплення його весіллям, або «... Сто тисяч війська до нього придуть в гості» (Грабянка, 1854: 97–114).

Під тиском відкритих погроз та військової присутності багатотисячного українського війська господар змушений був офіційно закріпити україно-молдавський воєнно-політичний союз. Так у серпні 1652 р. відбулося одруження Тимофія Хмельницького з Розандою Лупул, внаслідок чого Василь Лупул став союзником козацької держави, що призвело до зміни зовнішньополітичних векторів як української, так і молдавської держави. Про це дізнаємося з показань посла волоцького господаря Матвія Баса Костянтина Мануїла, який по дорозі до Москви мав приватну бесіду з Богданом Хмельницьким, у якій йшлося про підготовку до спільної україно-молдавської військової кампанії проти Кримського ханства відразу ж після ратифікації союзницької угоди (Горобець, 2009).

Зміна політичних орієнтирів молдавського господаря призвела до загострення внутрішньополітичної ситуації. Зокрема, змінилося ставлення молдавського боярства та феодалів до Василя Лупу. Після вісімнадцяти років підтримки його правління феодалні верстви суспільства демонстрували категоричне несприйняття його політики. Значно погіршилися стосунки й з Османською Портою та Річчю Посполитою.

4. Поразка під Сучавою і крах молдавського проекту

Занепокоєні активною політикою Богдана Хмельницького в Молдові, сусідні держави створили коаліцію у складі Валахії, Семигороддя та Речі Посполитої. За сприяння господаря Валахії Матея Басараба і семигородського князя Юрія II Ракоці було організовано змову молдавських бояр, яку очолив придворний Василь Лупу великий боярин Георгій Штефан. Під тиском змовників та інтервентів з Трансильванії Василь Лупу змушений був рятуватися втечею до свого союзника – гетьмана Хмельницького. Невдовзі, за підтримки трансильванських військ та місцевих феодалів, Георгій Штефан вступив до м. Яси, де його й було проголошено господарем.

З метою реставрації влади свого союзника гетьман Хмельницький на прохання Василя Лупу надіслав до Молдови дванадцятитисячне козацьке військо під проводом Тимофія Хмельницького (Смолій, 1993: 100). Незважаючи на успіх спільних дій козацько-молдавського війська у перших

сутичках із силами Георгія Штефана, 6 липня 1653 р. у битві під с. Фінтою, що поблизу Бухареста, союзники зазнали катастрофічної поразки. У битві під Сучавою 2 вересня 1653 р. Тимофія Хмельницького було смертельно поранено, а козацьке військо 9 вересня змушене було скласти зброю.

Внаслідок програшу україно-молдавських сил у військовій кампанії 1653 р. Василя Лупу було остаточно позбавлено влади в Молдавській державі. У подальшому гетьман Хмельницький був змушений виключити Молдавське князівство з кола потенційних союзників у боротьбі проти Польщі та поступово переорієнтуватися на московську та турецьку перспективи.

5. Висновки

Українсько-молдавські взаємини середини XVII ст. є важливим елементом у процесі розбудови державотворчих планів гетьмана Богдана Хмельницького. Розробка так званого «молдавського проекту» була зумовлена потребою легітимізації влади Хмельницького, закріплення міжнародного авторитету козацької держави та пошуком реальних зовнішньополітичних союзників у боротьбі з Річчю Посполитою.

Важливим інструментом у реалізації цих намірів виступала династична політика. Укладання шлюбного союзу між родом Хмельницьких і династією молдавського господаря Василя Лупу мало на меті не лише виведення української гетьманської родини на рівень європейських монархічних домів, але й створення нового політичного блоку у Східній Європі, здатного протистояти як Польщі, так і іншим регіональним гравцям.

Однак зовнішньополітична реальність виявилася значно складнішою. Пропольська орієнтація молдавської еліти, залежність князівства від Османської імперії та суперечності серед феодалних угруповань зумовили швидкий розпад україно-молдавського союзу. Військові кампанії 1650–1653 рр., попри окремі успіхи, закінчилися стратегічною поразкою Гетьманщини, смертю Тимофія Хмельницького та остаточним відходом Молдавії з орбіти українських політичних планів.

Разом з тим, сам факт спроби реалізації молдавського проекту засвідчив прагнення гетьмана Хмельницького мислити у категоріях міжнародної політики, виходячи за межі традиційного козацького автономізму. Його дипломатичні ініціативи демонструють намагання інтегрувати українське питання у загальноєвропейську систему міжнародних відносин, де шлюбні союзи, васальні угоди та воєнно-політичні блоки були поширеним інструментом державотворення.

Таким чином, українсько-молдавські відносини середини XVII ст. можна розглядати як одну

з перших системних спроб української політичної еліти знайти зовнішні гарантії власної незалежності та державного суверенітету. Попри невдачу, цей етап став важливим кроком у процесі формування

нової української політичної традиції, що визнавала необхідність міжнародних союзів і дипломатичної легітимізації як ключових умов існування незалежної держави.

Література:

1. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Пер. із староукр. Київ: Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
2. Брехуненко В. Богдан Хмельницький. (Серія «Великі українці»). Київ: Видавництво «Абрис», 2007. 120 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Том IX. Книга 1: Роки 1650–1654. Київ: Наукова думка, 1996. 880 с.
4. Голобуцький В. Богдан Хмельницький. Київ: Видавництво «Либідь», 1994. 512 с.
5. Горобець В. М. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2009. 270 с.
6. Горобець В. М. Світанок української держави раннього Нового часу. Влада, соціум, люди, порядки, традиції. Київ: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2017. 448 с.
7. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна 1676–1764. Київ: Вид-во «Арії», 2016. 320 с.
8. Дорошенко Д. Нариси з історії України. У 2 т. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1932–1933. Т. 2. 296 с.
9. Акты Московского государства / Под ред. Попова. Т. I. Москва, 1890.
10. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. Київ: Вид-во АН УРСР, 1954. 546 с.
11. Мицик Ю. А. Тиміш і Юрій Хмельницькі. Харків: Вид-во Фоліо, 2012. 119 с.
12. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 504 с.
13. Степанков В. С. Антифеодальна боротьба у роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави (1648–1654). Львів: Вид-во «Світ», 1991. 195 с.
14. Центральный государственный архив древних актов СССР (ЦГАДА). Ф. 124. Оп. 1952. Спр. 3. Арк. 6.
15. Мохов Н. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. Кишинев, 1961. 215 с.
16. Чухліб Т. В. Гетьмани України: військо, політика, держава. Київ: Вид-во «Арії», 2023. 352 с.

References:

1. Hrabian'ka, H. (1992). Litospos Hadiats'koho polkovnyka Hryhoriia Hrab'ianky [Chronicle of Hryhorii Hrabianka, Hadiatsky colonel]. Kyiv: T-vo "Znannia" Ukrainy, p. 192. [in Ukrainian]
2. Brekhunenko, V. (2007). Bohdan Khmel'nyts'kyi [Bohdan Khmelnytsky]. Kyiv: Vydavnytstvo "Abris", p. 120. [in Ukrainian]
3. Hrushevs'kyi, M. S. (1996). Istoriiia Ukrainy-Rusy. Tom IX. Knyha 1: Roki 1650–1654 [History of Ukraine-Rus. Vol. IX, Book 1: Years 1650–1654]. Kyiv: Naukova dumka, p. 880. [in Ukrainian]
4. Holobuts'kyi, V. (1994). Bohdan Khmel'nyts'kyi [Bohdan Khmelnytsky]. Kyiv: Vydavnytstvo "Lybid'", p. 512. [in Ukrainian]
5. Horobets, V. M. (2009). Vlada ta sotsium Het'mantatu. Doslidzhennia z politychnoi i sotsial'noi istorii ranniomodernoi Ukrainy [Power and Society of the Hetmanate: Research on the Political and Social History of Early Modern Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 270. [in Ukrainian]
6. Horobets, V. M. (2017). Svitank ukrains'koi derzhavy rann'oho Novoho chasu. Vlada, sotsium, liudy, poriadky, tradytsii [Dawn of the Ukrainian State in the Early Modern Period: Power, Society, People, Orders, Traditions]. Kyiv: Vyd-vo Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 448. [in Ukrainian]
7. Hurzhii, O. I., Chukhlib, T. V. (2016). Het'manska Ukraina 1676–1764 [Hetmanate Ukraine 1676–1764]. Kyiv: Vyd-vo "Arii", p. 320. [in Ukrainian]
8. Doroshenko, D. (1932–1933). Narysy z istorii Ukrainy. U 2 t. T. 2 [Essays on the History of Ukraine. Vol. 2]. Praha: Ukrainskyi hromadskyi vydavnychiy fond, p. 296. [in Ukrainian]
9. Akty Moskovskogo gosudarstva / Pod red. Popova. T. I [Acts of the Moscow State / Ed. Popov. Vol. I]. Moskva, 1890. [in Russian]
10. Krypiakevych, I. P. (1954). Bohdan Khmel'nyts'kyi [Bohdan Khmelnytsky]. Kyiv: Vyd-vo AN URSS, p. 546. [in Ukrainian]
11. Mytsyk, Yu. A. (2012). Tymish i Yurii Khmel'nyts'ki [Tymish and Yurii Khmelnytsky]. Kharkiv: Vyd-vo "Folio", p. 119. [in Ukrainian]
12. Smolii, V. A., Stepankov, V. S. (1993). Bohdan Khmel'nyts'kyi: Sotsial'no-politychnyi portret [Bohdan Khmelnytsky: Socio-Political Portrait]. Kyiv: Lybid', p. 504. [in Ukrainian]

13. Stepankov, V. S. (1991). Antyfeodal'na borot'ba u roky Vyzvol'noi viiny ta yii vplyv na formuvannia Ukrain'skoi derzhavy (1648–1654) [Anti-feudal Struggle during the Liberation War and its Influence on the Formation of the Ukrainian State (1648–1654)]. L'viv: Vyd-vo "Svit", p. 195. [in Ukrainian]
14. Tsentral'nyi derzhavnyi arkhiv drevnikh aktiv SSSR (TsGADA). F. 124, Op. 1952, Spr. 3, Ark. 6 [Central State Archive of Ancient Acts of the USSR]. [in Russian]
15. Mokhov, N. (1961). Ocherki istorii moldavs'ko-russko-ukrainskikh sviazei [Essays on the History of Moldavian-Russian-Ukrainian Relations]. Kishinev, p. 215. [in Russian]
16. Chukhlib, T. V. (2023). Het'many Ukrainy: Viisko, polityka, derzhava [Hetmans of Ukraine: Army, Politics, State]. Kyiv: Vyd-vo "Arii", p. 352. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 30.09.2025
Рекомендована до друку 21.11.2025
Опублікована 22.12.2025